

ALI SO BILE USPAVANKE DEL VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V PRETEKLOSTI?

Uspavanje otrok od tridesetih let
dvajsetega stoletja do danes

MOJCA SLOKAN

Kaj je to otroštvo? Ali je bilo vedno takšno, kot je danes, ko posvečajo starši otrokom ogromno pozornosti? Samo in izključno otrokom je namenjen del svetovne industrijske proizvodnje! Usmerjen je v izdelovanje hrane, igrač, pripomočkov za nego ter celo duhovnih dobrin, med katere lahko štejemo številne otroške zgodbe, pesmi in tudi uspavanke. Otroke torej že od rane mladosti vzgajamo v potrošniškem duhu! Svetova otrok in odraslih zaznavamo kot dva povsem različna si. Otroci veljajo za nežna, krhka bitja, ki jih je treba obvarovati pred kruto realnostjo in jim v zavetjih domov ponuditi toplo zatočišče.

Če pa pogledamo v preteklost, lahko ugotovimo, da odnos do otrok ni bil vedno tak kot dandanes. Zgodovinar Aries trdi, da so v srednjem veku otroke videli kot pomanjšane odrasle, pojem otroštva pa bi se naj izoblikoval šele v začetku novega veka (povzeto po Salecl 1991: 72). Na Slovenskem se je literatura, namenjena posebej otrokom in mladini, pojavila šele v 19. stoletju. Kot prvo slovensko knjigo, ki je bila napisana izrecno kot čtivo za mladino, postavljata Ivan Grafenauer (povzeto po Glazer 1991: 189) in (Marija Jamar - Legat 1976: 89) delo Zber lepih ukov za slovensko mladino Urbana Jarnika, ki je izšlo leta 1814. Alenka Glazer pa v svojem pregledu na začetek slovenske mladinske književnosti postavlja Antona Martina Slomška (1991: 187). Že pred njim so se pojavljali posamezni literarni teksti, ki bi jih lahko uvrstili med dela, namenjena oziroma dostopna mlademu bralcu. "Toda ta dela niso bila namenjena predvsem otroku, temveč kvečjemu tudi otroku." (Glazer 1991: 187) Odrasli in otroci vse do 19. stoletja še nista bili dve popolnoma ločeni kategoriji.

Ko sem se pogovarjala z informatorko, ki je svoje otroštvo preživljala v vihnem obdobju pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej, me je njen odgovor na vprašanje, katere uspavanke so ji peli kot otroku, naravnost osupnil. "Nobenih!" mi je odgovorila.

Bila je drugorojenka v družini z osmimi otroki. Oče je bil čevljar, mama pa je hodila v tavr (dnino), ki je prinašal glavni dohodek. Za pridelavo hrane so imeli dve njivi, na katerih so sadili krompir, zelje, fižol, grah, bob, repo, kol-erabo in korenje. Živel so v revščini in mama in oče nista imela časa ukvarjati se z otroki, saj sta cele dneve delala. V navadi je bilo, da so starejši otroci pazili na mlajše - tako sta sogovornica in njena starejša sestra morali paziti na dojenčke kmalu po njihovem rojstvu. Matere v tistih časih po porodu niso dolgo ležale, ampak so začele že po nekaj dneh spet vse normalno delati. Časa in denarja za počitek pač ni bilo.

Dojenčke so dajali spat v pletene košarice, pozneje pa v leseno zibko, ki jo je naredil ata. Do vratu so bili poviti v štruco in šele ko so imeli približno eno leto, so jih povili tako, da so imeli roke zunaj. Uspavali so jih tako, da so jih položili v posteljico in jih gugali, če niso takoj zaspali. Uspavank niso peli nikoli (oziroma vsaj informatorka se tega ne spominja, torej če so jih že peli, je bilo to zelo poredko). Da dojenček ni jokal, so mu dali v usta dudo. Toda te niso bile takšne, kot jih poznamo danes. Bile so narejene doma. V manjšo krpico iz blaga so zavili sladkor in to dajali dojenčku.

Ko so bili otroci dovolj stari, so šli spat sami, in sicer takrat, ko je eden izmed staršev tako ukazal. Spat so jih pošiljali, ko je bilo še svetlo, pozimi pa ob petrolejki, saj elektrike ni bilo. Pogojev za prebiranje pravljic ali petje uspavank dejansko ni bilo. Starši so bili utrujeni od celodnevne dela in niso imeli moči, da bi se še ukvarjali z otroki. Prav tako ni bilo elektrike - le kako boš bral ali pel

Otroška plesna skupina Krog iz Maribora pri uspavanju punčk iz cunji.
(Maribor, medobmočno srečanje otroških folklornih skupin. (Foto: Janez Eržen, maj 2006.)

Otroška folklorna skupina vrtca Vrtiljak iz Maribora.
Medobmočno srečanje otroških folklornih skupin v Mariboru.
(Foto: Janez Eržen, maj 2006.)

v temi? Pa tudi knjig je primanjkovalo. V celi vasi ni bilo niti ene. Informatorica je dobila prvo (in edino), šele ko je šla v šolo - šlo je za neko italijansko čitanko.

Edine pravlјice, ki se jih spominja, je otrokom pripovedovala neka teta, ki ni imela otrok. Drugače so bili prepuščeni sami sebi. Ko so malo odrasli, so morali pomagati pri vsakdanjih opravilih. Njihova glavna skrb je bila tudi varovanje mlajših bratcev in sester. Tako številna družina brez otroškega dela ne bi mogla preživeti.

Kakšen je bil torej obred spanja? Pred spanjem so si umili roke in noge v lavorju. Kopali so se le enkrat na teden v škafu. Vodo so morali nositi iz studenca, saj vodovod še ni bil napeljan. Postelje so bile lesene in ozke. Na eni sta spala po dva otroka, starši so imeli malce širšo posteljo. Namesto vzmetnic so uporabljali kožuhinke iz koruznega ličja, ki se je menjalo vsako leto. Pokriti so bili z volnenimi odejami. Spali so v spodnjih hlačkah in majčkah z dolgimi rokavi. Vsa oblačila, ki so jih nosili, so bila narejena doma, le blago je bilo kupljeno.

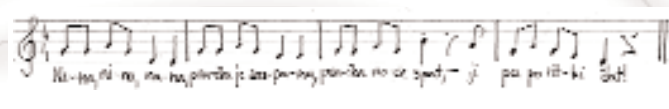
Otroška folklorna skupina vrtca Vrtiljak iz Maribora.
Medobmočno srečanje otroških folklornih skupin v Mariboru.
(Foto: Janez Eržen, maj 2006.)

Če niso ubogali, ko so jim starši ukazali, naj gredo spat, so bili kaznovani s tepežem. Ker je vzgoja temeljila bolj na palici kot na lepi besedi, se sogovornica do svojega šestega leta ni mogla odvaditi močenja postelje. Spominja se, da jo je mama, kadar je zmočila posteljo - in to je bilo kar pogosto - za kazen zjutraj pomazala po obrazu s tisto umazano rjuho. Prepričevala jo je celo, da bo nehala močiti posteljo, če bo jedla mišje meso! Zato pri kosilu ni hotela jesti mesa, razen če so ji rekli, da je mišje (meso so jedli samo enkrat na teden).

Strašili so jih s hudičem, še posebej, ko je hodil Miklavž s parkeljmi. Druga nočna grozota jih je preganjala v času kolin. Ko so klali prašiča, je informatorka stekla v senik in zarila glavo v seno, da ni slišala cvileža uboge živali. Oče jih je v času kolin strašil, da bo prišel prašič nazaj ponoči, ko bodo spali, in jih bo spraševal: "Kje so moja jetra? Otroci, kje so moja jetra?"

Toliko o otroštvu v prvi polovici 20. stoletja. Sogovornica tudi svojim trem otrokom zvečer ni namenjala veliko časa, saj ga ni imela. Spomni se le ene uspavanke, ki gre takole:

*Nina, nina, nana,
punčka je zaspala,
punčka noče spat,
ji pa po ritki dat!*

Konec uspavanke je spremljal rahel udarec z roko po otrokovi ritki. Trdi, da so otroci s to nino-nano najhitreje zaspali. Pela jo je vedno tiše, ko so se otroku že začele zapirati oči, pa že šepetaje.

Kje se je naučila te uspavanke, se ne spominja. Morda ji jo je pela že njena mama, pa je pozabila in jo ohranila nekje daleč v podzavesti. Mogoče je tudi, da jo je slišala na radiu ali jo je prebrala v pesmarici. Mama jo je naučila le nekaj ljudskih pesmi, ki so se pele ob kmečkih opravilih - ob košnji in ličkanju -, po vojni pa tudi partizanske. Večino pesmic in pravlјic se je tako naučila, šele ko je bila že odrasla. Slišala jih je na radiu ali prebrala v kakšni otroški knjigi, saj so se začeli množični mediji širiti po Sloveniji šele po drugi svetovni vojni. Takrat se je tudi začelo moderno varovalno pojmovanje otroštva, ki se je izoblikovalo v meščanskem sloju, širiti prav med vsemi sloji, kar je verjetno povezano s splošnim dvigom življenjskega standarda.

Sedaj ko je v pokoju, veliko časa posveti svojim vnukom. Po navadi jim zvečer govori zgodbe ali poje pesmi, ki niso nujno uspavanke. Največkrat pripoveduje Mojco Pokrajculjo in Rdečo kapico, med priljubljene pesmi pa sodijo En hud pesjan je živu ali Dekle je po vodo šlo. Povedala mi je tudi, katero besedno šaljivko v idrijskem narečju imajo njeni vnuki radi: Bil je en grof, imel je en knof, pol je pa po stopnicah letu, pa mu je še tist odletu!

Pripovedovanje in petje ob večerih pa ni navadno branje iz knjig, ampak vsebuje mnoge gledališke elemente, saj gre za zelo doživeto pripovedovanje in petje. Uspavanje otroka je posebna vrsta sporazumevanja, pri kateri imajo pomembno vlogo tudi nebesedne prvine, gibi in dotiki, ter različne zvočne domislice. Za otroka so premalo le besede. Ves čas je prisotna tudi improvizacija. Izmišljanje in spreminjanje zgodb ni izključeno, prav tako ne prirejanje pesmi ali iznajdba čisto novih.

Uspavanke so vrsta duhovne dediščine, ki kaže zgodovinsko in socialno pogojene odnose do otrok. Zato je treba biti pri zbiranju tega gradiva pozoren na družbeni sloj, med katerim so bile razširjene, na pogostost njihovega izvajanja ter na celoten kontekst, v katerem so zaživele - na obred uspavanja torej. Le tako bomo lahko ločili, kaj je resnična dediščina otrok, ki so odraščali na slovenskem ozemlju, in kaj je plod naše domišljije, ki vidi le idilično kmečko družino, ki ponuja otrokom zavetje in starševsko nesebično ljubezen. Ne smemo pozabiti, da je tudi ljubezen do otrok kulturno pogojena!

INFORMATORKA:

Pavla Drešček, rojena Lukan; roj. 1933; Godovič.

VIRI IN LITERATURA:

Puhar, Alenka
2004 (1982) Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju. Ljubljana: Studia Humanitatis.

- Žagar, Janja
1997 Vrata kroga: O rojstvu in zgodnjem otroštvu na Slovenskem. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Salecl, Renata
1991 Disiplina kot pogoj svobode. Ljubljana: Krt.
- Glazer, Alenka
1991 'Slovenska mladinska poezija od Slomška do Župančiča.' V: Sedemdeset let Slovenske slovenistike: Zborovanje slavistov ob stoletnici rojstva Frana Ramovša, Ljubljana 1990. Martina Orožen in Irena Orel, ur. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. Str. 186-197.
- Jamar - Legat, Marija
1976 'Začetki slovenske književnosti za mladino.' Otrok in knjiga 4: str. 84- 91.
- Aries, Philippe
1991 Otrok in družinsko življenje v starem režimu. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Gottlieb, Alma
2000 'Where have all the babies gone? Toward an anthropology of infants (and their caretakers).' Anthropological Quarterly Vol. 73, no. 3: str. 121-132.
- Higonnet, Anne
1998 Pictures of innocence: The history and crisis of ideal childhood. New York: Thames and Hudson Ltd.
- Zorn, Aleksander
1995 'Otroška literatura in mladinska književnost.' Otrok in knjiga 39/40: str. 5-12.

Otroška folklorna skupina Mlinček iz Brezj ob odrskem prikazovanju uspavanke. Medobmočno srečanje otroških folklornih skupin v Radovljici. (Foto: Janez Eržen, april 2004.)